

Erdélyi József költői „aranylakodalma”

Költészetéről nyíltan szólni, sosem volt és soha nem is lesz hálás feladat. A most megjelent két kötetben halvány árnyéka sem igen tükröződik e méltán, ha nem is mindig méltón vitatott költészet kulcsproblémájának. Vitatom, hogy ez hasznos irodalompolitikánknak és hogy jó Erdélyi Józsefnek. Minden költészetet, kiváltképpen az olyan problematikusát, mint Erdélyi Józsefét, mindenkor egyetlen dolog válthat meg: a költői magatartásnak és szereptudatnak mutatványosságában, torzultságában is megmaradó őszintesége s annak mindvégig jó szándékú, apologetikától mentes vállalása.

Az abszolút ősköltő egy időben széles körben elterjedt nézetét, Erdélyire vonatkozóan mindenképpen felül kell vizsgálnunk. Sajat hangját jó néhány évi keresés után találta meg, miközben egyszerre hatott rá Petőfi és Arany népnemzeti költészetének jórészt már elsekélyesített hagyománya, a Nyugat első nemzedékének későszecessziós népiessége, de mindennél erősebben ragadta meg Ady. Erdélyinek az 1910-es és 20-as évek fordulóján „megtalált küldetése”: Ady egy évtizeddel korábbi kuruc-népi lírájának továbbfejlesztése. Ahogyan a fiatal Erdélyi költészetének legmélyebb s úttörő szempontú marxista elemzésében olvashatjuk: olyan plebejus ihletésű és fedezetű költészet az övé, mely „Ady indításának egyik — s nem helytelen irányú — folytatása.” (Szabolcsi Miklós: *Fiatallételek indulója*. 571. Kiemelés tőlem.) Az első pillanatban talán fel sem tűnik, mi mindent meghatározó, befolyásoló választás s milyen horderejű vállalkozás volt Erdélyié, hadd világítsuk meg ezért kissé tüzetesebben. A kuruc népiség Ady számára nem pusztán egyfajta, szokvány tradíció volt; „A történelmileg kialakult magyar népi jelleg egyik legértékesebb, legszebb vonása öltött testet benne: a helytálló hűség, a nem egyezkedő, nem alkalmazkodó belső elszántság.” (Király István: *Ady II.* 708—9.) Stílis hőse — ahogyan ő írta — fajtájának szimbóluma: a főleg Hajdúszálláson, Szabolcsban, Biharszálláson, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszálláson, Szilágyszálláson élt, paraszti sorba jutott, gebéjével együtt éhes, rongyos, kardos kisúr, aki a fosztogató, álnok nagy urak és papok ellen itt gyakran fogott össze az elkeseredett paraszttal. Társadalmi határhelyzete: a néptől való különállása s mégis összeforrottsága alkalmassá tette ezt a típust arra, hogy az Ady-féle népiségnek, a peremvidéki öntudattal élő kétmeggyőződésű forradalmár népiségének nyelvi hordozója legyen. (Király I. i. m. II. 548.)

Király István klasszikus kategóriája, a *peremvidéki öntudat* (amely az imperializmus egyenlőtlen fejlődése lenni törvényének alkalmazása a művészetre) érteti meg, hogy miért kellett Erdélyinek Ady kuruc-népiségét revelációként fogadnia. Azért, mert ő is ugyanazon a peremvidéken élt, méghozzá helyrajzilag a tőszomszédságban. Nem akármilyen tudatosítás volt tehát; arra a paradox történelmi igazságra ébresztett, hogy a hátrány előnnyé váltható, a kiszorultság távlatot adhat, a világméretű kapitalista fejlődés fősodratól hátra kanyarult Fekete-Körös holt vizei mellől olyasmi is meglátható, ami az Eiffel-toronyból sem. A költészet legszebb

nyelvén tudatta, hogy a század hajnalán már megerősödött a nyugati tájékozódással szemben egy másfajta orientáció, amely nem a kiművelt Nyugat idehozásában, hanem Kelet-Európa végeinek másmilyen felemelésében találta meg az itt élés értelmét: az ideleln minden örömből és fényből kizártak, a rögös útfelen elhulltak dirib-darab életeinek felvállalásában, értelemmel való megváltásában. A „felindulok s úrrá vívok minden szegényt” (*Fegyvertelen*) tartásában.

A peremvidéki öntudat friss, sokszínű megfogalmazásai (*Világ végén, Magányoscsillag, Dal a Bakony alján*) tanúsítják, hogy igaz is meg nem is az a kézikönyvekbeli megállapítás, amely szerint erős hivatástudata adys és vándorénekes gesztusokból kialakított népköltőpróféta szerepben, a „regös, pogány, dalos, kuruc, koldus poéta” (*Barátok a Tapolca partján*) attitűdjében tetszelgett. Egy ideig, legjobb verseiben Erdélyi történetileg még előbbre is tudott lépni Ady kuruc-népiségénél. Ő ugyanis nem a „se a fenthez, se a lenthez” tartozó törzsökösen magyar kisor hangját hallatta, hanem a félig magyar, félig román uradalmi kommenciósét, s ebből a tényből szervesen következik a konkrétabb, szélesebb demokratizmus. Szociális szempontból a radikálisabb, esztétikailag a primérből a régi vándorénekes hangja, aki még csak fél testével emelkedett ki a népből.

Am ha már Ady sorsos magyarsága problematikus népiség-élmény volt, még problematikusabb lett Erdélyi más történelmi alapozottsága miatt, szilárdabbnak ígérkező, kevésbé ellentmondásosnak látszó népi magyarság élménye. Mégpedig azért, mert Erdélyi hallatlanul erős, markáns peremvidéki öntudatát eszmeileg sohasem akarta megfelelően megszervezni. Így viszont annak lényege került kockára, az egyszerre kétfelé, a világ fővárosaira és a pusztákra való figyelés képessége. Hiába hirdette büszkén még 1950-ben is Illés-voltát: „Vagyok, mint minden ember, / Sarkcsillag, Délkereszt, / Napkelet és Napnyugat, / Mucsa és Budapest” — a *Poétika* első feltéve, de nem megengedve leírt strófájának volt igaza: „Hiába fog a tollam, / ha nem fog az eszem; / jobb akkor, ha a lantot / soha fel sem veszem.” Nem szellemi kapacitás mértékén fordult meg Erdélyi öntudata, amint ezt közhelyesen vélik, hanem egy eltévedett emberi beállítódáson, amely abból is előnyt próbált faragni, amiből nem lehet. Ezért a „bűnös Babylon”, a valósággal megnyúzó főváros, akár a pesti kávéház, akár a Nagykörút sarka, akár az őszi Vérmező, a kéklő Bakony alja, a Nagy-Pilis erdős, bérces homloka — kevesebb és bizonytalanabb távlatot adott, mint amennyit nyújthatott volna. Világnaggyá növesztette Erdélyi elkötelezettségét a gazdaságilag, társadalmilag kiszigerelték sorsa iránt, de a programot nagy-nagy homályban hagyta. Pattanásig feszült indulata a vagyoni, illetve társadalmi egyenlőtlenségek ellen például nem az antifeudalizmusba torkollott, hanem mindjárt valamilyen sajátos keresztényszocializmusba (*Eperfa, Bocsnat, Fegyvertelen*). *Dal a szülőföldről* című kulcsversében a vén cselédházzal isteni szép, világszép terve van: „A kastéllyal szeretnék / összeházasítani, / az epersort a nagy angol / kerttel egyesíteni. / Ne legyenek a jövőben / urak és cselédek!... / No de ez már politika / s ahhoz én sem értek.” Őnéletrajzában (A harmadik fiú, 38–39.) még komolyabban veszi elképzelését „a jövő uradalmá”-ról, „melyben mindenki egy munkás úricsalád tagja”, s így munka után változatos úri passzióinak él, „Talán még lovaspólozik: is...”.

Erdélyi eszmélésének alapvető tévesztése a társadalmi-történelmi kategóriák alárendelése lelki, etikai, faji kategóriáknak. Közlebbbről a marxizmusnak, egyáltalán a modern szociológiának a pietista „ország- és világkép”-et zavaró körülményként történő kiiktatása. Semmiképpen nem menti ez, csak élesebb megvilágításba helyezi az ő igazán tragikus vétségét: antiszemitizmusát, mely a kezdeti averziótól megroppanás nélkül jutott el az 1937-es *Solymosi Eszter* véréig, az útszéli vérvád megdicsőítéséig. E szomorú fejlődési folyamatban lelehangolóbb, hogy szintén Ady örökében folyt, jöllehet csak annyi alapja volt, hogy Ady valóban nem mindig a nagytőkést, a nagypolgárt támadta a zsidóban (*Zikcene, zakcene* stb., *Seregesen: senkik jönnek*). Ady azonban frusztrációi ellenére sem jutott el az antiszemitizmushoz, mert végeredményben mégis igazi liberális módján, történelmi alapon alkotott véleményt ebben a dologban is (*Margita élni akar*). Erdélyi gondolkozásából a „Ki-

táru! a felé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom” magasabb szempontja hiányzott, s e hiányt nem ellensúlyozta, hanem súlyosbította, hogy kisgyermek kora óta a zsidóban mindig burzsoát is látott. Az intellektuálisan és történetileg tágas gondolkodással szemben ő itt is, mint mindenütt, egy rendkívül „rövidre zárt”, a szó eredeti értelmében ön-ös, ösztönös vonatkoztatás-rendszert épített ki, nem számolva azzal, hogy a meg nem gondolt gondolat az ember legveszélyesebb ellensége. Csak azt látta, hogy e modern szublogizmus bizonyos lehetősége Ady költészetében adva van, azt már nem vette észre, hogy Ady ezt végső soron az ember negatív lehetőségének tartotta, amelyet le kell birkóznia (*Az anyám és én*), nem pedig önfeledten ráhagyatkoznia (*Zivatar hegedűse*). Nem az volt Erdélyi tragédiája, hogy a pest-budai gáláns vasárnapi nép előtt fejét szegve tartva táltos lovon ügető holt magyar úr példája nyomán ő is *Vezérlovon* akart nyargalni a magyar Parnasszuson. Abban tévedett végtelenen, hogy nem vállalta a Lovatlan Szent György szerepét, hanem mindig Körösösön a sok mesét tudó, volt huszár szakaszvezető-csikós, Németh Gábor vezérménjén akart nyargalni, holott már régóta volt erdőkből, ónádásokból, téli mesék kielevenedett rémei birodalmából lehetett hallani az okányi Schwartz-birtokról eltévedt, hajdani lovas vak ügetését.

A felszabadulás után Erdélyi lírája meglepő metszést kapott. Emberileg természetes, hogy Erdélyi számára az adott történelmi szituációban egyetlen út látszott továbbjárhatónak: a múltba való fokozott visszalépés, a szülőföld, a gyermekkor, a szűkebb és tágabb megtartó közösség állandó ihletése. Csakhogy az összekapcsolódás költő és kora között nem volt eléggé szerves. Hiányzott önmaga megmérése, amelyet bizonyára elvégzett, de verseiben nem tükröztette igazán mélyen. Versei már a tabula rasa utáni helyzetről tudósítanak, holott a költő csak akkor végzett el valamit derekasan, ha azt kiírta magából. Jelképnek is tekinthető, hogy egyetlen igazán mély számadás versét, *A hold rabjait* e gyűjteményben már részletnek jelölte. Az idegekben, vágyainkon, emlékeinken át mindnyájunkat holdkóros szerelmissé tehető holdbeli szép asszony hegedűszavát hallgató költő megrendítően szép vallomása: „s nem, nem lehet egyedül lenni, / valakihez menni kell, / valakihez, ki van, vagy nincsen; / kihez? hová? miért? — tudja Isten” — nemcsak arról tanúskodik, hogy mennyi szembenézni és feltárni való maradt még a költőben, hanem azt is, milyen lírai megújulás köszönthetett volna Erdélyire, ha az eleven önboncolás útján halad tovább.

Ő azonban verseiben rögtön ugrani akart, nyomban hazatalálni, részt vállalni népe, országa új rendjében, azzal az elemi logikával, hogy amit tettem, tettem, de azért jöttem vissza, hogy megpróbáljam jóvátenni (*Változások, Tanyák*). Eleinte az áttörés izgalma, az új feladatnak való nekifeszülés meglendíti a költőt: „Ne hagyj el, emlé! Régi harc fia, / élj a szívemben, s biztass, bátoríts: / nem ember az, nem férfi: — gyáva nyúl, / kinek a földön, míg él, harca nincs!” (*Harc, Visszatérés*) A gyűjtemény itt is tompítja a különbséget, s igyekszik az elkövetkező perióduséhoz igazítani a hangoltságot (*Dinnyecsősz álma, Ábránd*). A második évtized (1955—1965) termése azért kérdésesebb lírailag, mert emberileg-pszichológiailag is problematikusabb. Nem csupán az öregedés könyörtelen tényét kell tudomásul vennie, most jelentkezik a nem eléggé tisztázott visszatalálás következménye, az évek múlásával nem fogyó, hanem erősödő elszigetelődés, magány érzete. Erdélyi ebből is megpróbálja kivágni magát; vállalja egyedüllétét, lassan élőhalott voltát, vagy a tökéletes emlékekben élés révén (*Meseszó, Két krajcár, Tillinkó*), vagy pedig az „öszikés” líra túlzott, tételes önkorlátozásával (*Arany ménés, Ráéró*).

A harmadik évtized, benne a most megjelent *Cirokhegedű*, alapjaiban az előbbi két szöveg továbbhegedülése. A változás nem mindjárt, nem látványosan, még csak nem is egyértelműen jelentkezik. Egy ideig mintha éppen reszelősebbé válna a hang, kapkodóbbá, szimplábbá a költői lelemény. „Földi ember kevéssel beéri, / Vágyait ha kevesebbre méri,” — jut eszünkbe önkéntelen a mindenből költészetet csináló cirokhegedű hangjának hallatán. Kérdés azonban, hogy a valóságból mennyi az a kevesebb, amennyivel a költő beérheti. Az a közhelynél is laposabb „sancta banalitas”: „Csodaszép látvány a holdfény / új és első negyede, / mindig örülök ha

látom. / Költőnek más egyebe / nincs: örül, ha szépet láthat, / mit megenni nem lehet, / tőle amit a világon / senki el nem is vehet," (*Diána*) egész bizonyosan elégtelen. Esztétikai szempontból hasonlóképpen nem lehet elegendő, ha a költő beéri olyan rigmusos versmondattal, mint „Szimpla kávé, dupla kávé, — / öreg ember vagyok már én, / de a szívem még fiatal, — / él az ember míg meg nem hal!" (*Fülemüle*) Bár még mindig épkezlábbabb megoldás az érthetetlenül megszaporo-dó kényszer inverziónál és töltelékszónál; „szívemben mert a mennyország, / lássak egy-egy fényes morzsát:" (*Boldogság*) vagy „látván kik őt az égen közeledni, / azt hitték, hogy messiás, szegények" (*Bolond mese*). Az alaphiba mégis a versbe tömörítés elvének felváltása a versbe szedéssel, a megverseléssel. Az eddigiek is sorozatos típus-hibák voltak, de nem olyan szinte kivétel nélküliek, mint amelyet legvégletesebben a *Hídfő* szolgáltat. A színpadi „(félre:)" monológszerű átültetése a lírába a versfejlesztés alaptörvényének áthágása: „Csakhogy itt vagy, öreg költő! Írjál egy verset rólam, ha úgy szeretsz, ahogy / felcsillanó szemüvegedről látom;" Erdélyi világele-tében rövidre zárta a versélménykört és a lírai tükröztetést egyaránt, de ez az 1:1 arányban történő versszerkesztés és versformálás csak utolsó periódusának — bizo-nyára hamar elhárított — rövidzárata.

Ugyanakkor jót is jelezhet e gáttalan önkibeszélés, tüntető magamulattatás. Az illúziótlan, olykor már nem is költői önszemlélet nyomában megszülethetnek azok a vérbeli Ceruza-sorok (!), amelyek Erdélyi lírájának valódi reneszánszát képeznek. A *Cirokhegedű* végén a *Csendes eső* után már többször megszólal az a melódia (*Esthajnal, Csillagok, Temetések, Élő fejfa, Hú vágy, Cirokhegedű*, és a kötet leg-szebb verse, a *Kék Miatyánk*), amely ha rátalálna e tragédiás élethez méltó súlyos és bölcs felmérés útjára, egy lírai *Ítélet nincset* tudna alkotni.

KUN ANDRÁS

Veress Miklós: Erdő a vadaknak

Fiatalabb poéták közül alig ismertem egyet is, ha vidéken maradt, amelyik Veress Miklóssal fölérne. Ezért az *Erdő a vadaknak* alkalom elgondolkodni, ugyan miért sorvad el a költői tehetség vidéken? A régiek közt van nem egy, aki ha szen-vedte is a provinciát, versén számos a nyomatéka, tehetsége erős maradt. Oláh Gáborra, Juhász Gyulára és Gulyás Pálra gondolok. De Weöres is hosszasan élt vidéken, sőt falun; Csorba Győző, Takáts Gyula, Kiss Tamás máig. Takács Imre költészetének se árt a vidéki levegő, Stetka Évát sem a provincia határozza meg. A náluk fiatalabbak már alig-alig viselik vidéki környezetüket; számos, velük koros-nak is sorvad a tehetsége.

Miért sorvad a lírai tehetség vidéken?

Nyugalom és műhelynyi csönd kell a poétának az alkotáshoz, és közeg, melyben néha becsét, olykor visszhangját is érzékelheti. Nyugalma és műhelyi csöndje egzisztenciája folyománya volna, ha ezért az egzisztenciáért nem kellene túlságos áldo-zatot hoznia. De ahol kenyere terem, költészetének nincsen közege. Ha mégis a közeg kell neki, lemondhat költészetéről. Mert a vidéki költőnek vagy közbecsülése van, vagy költészete. Költői működésével közbecsülést magának nem szerezhet.

Avitt képzetek élnek a versről a vidéki szellemi gócekban. Csak avitt képzetek. A vállalkozó és bátor költői tehetséget bolondnak nézik. Hamarabb jut hatékony helyzete aztán az alkalmazkodó, aki úgy dall, ahogy kívántatik. Ő lesz aztán a hely koszorúsa. S hiába nem számít az irodalom központjában; a város határán belül övé a hatalom is, dicsőség is. Gyakran borong a „vidék és főváros viszonya" antinómikusságán, különben azonban köszöni, megvan. Becsülik, adnak a szavára; hálás maga is. A városnak, hogy fedelet s kenyeret adott; neki, a haszontalan poé-tának, aki iparkodik is hasznára lenni a jó közösségnek. Nincs is rossz szava, kifo-